

## Наукова дипломатія: завдання та можливості

### SUMMARY

The author emphasizes the features of scientific diplomacy and describes the challenges facing Ukraine's scientific diplomacy in the context of European integration.

The article deals with the formulation in Ukraine of a new kind of diplomacy - science diplomacy. Science has international and universal nature. That is why, has the ability to improve the communication between peoples, communities, and societies. Science itself is a tool of achievement of foreign policy objectives. So, on the one hand we can use a science as a process and way of communicating. On another hand, science diplomacy could be an instrument promoting peace and sustainable development.

Today, the science and research cooperation used fragmentary in Ukraine foreign strategy, but taking into account the experience of EU and US and understanding the importance of science itself, science diplomacy has to be one of the key component of Ukrainian foreign policy.

The author also defines the essence of science diplomacy as a means of implementing the foreign policy of the state, using of non-military practical measures, techniques and methods. The science diplomacy applied taking into account the specific conditions and nature of the tasks facing upon state. In addition, the author describes the main challenges facing contemporary Ukrainian diplomacy. Thus, the current tendencies of the development of science in the world make it necessary to reconsider the role of science in state policy in various spheres.

The author concludes that the science diplomacy of Ukraine is realized in close cooperation with the main foreign policy priorities of the state. Also, contemporary science diplomacy could use the instruments of traditional diplomacy. At the same time, the importance of science diplomacy has grown significantly since the decision to coordinate its steps with EU policy in the scientific field.

**Keywords:** *science diplomacy, European integration, challenges, international cooperation*

На думку класика політичного реалізму в теорії міжнародних відносин Раймона Аарона, основними акторами міжнародних відносин є солдат та дипломат [1]. Якщо говорити більш формалізованою мовою, то держави використовують примус та дипломатію як інструменти реалізації своїх інтересів.

Інший представник школи глобалізму продовжив цю думку. Основною тезою наукових робіт Джорджа Розенау була теорія щодо зниження ролі держави як основного актора міжнародних відносин. Цим місцем держави поступилися конкретним особам, які починають взаємодіяти один з одним на

міжнародному рівні, тобто формується міжнародний континуум, суб'єктами якого, на думку Джоржа Розенау [4; С. 34.], є турист та терорист.

Однак жоден із теоретиків міжнародних відносин не брав до уваги вченого як важливого актора міжнародних відносин.

У мирний час військові паради використовують для демонстрації сили армії країни. Однак не лише від армії залежить статус країни як актора та суб'єкта міжнародних відносин. У час, коли важливість сили технологій та інтелектуального потенціалу є навіть більшою за кількість танків, наукова дипломатія стала одним із дієвих інструментів демонстрації інтелектуальної сили країни.

Термін «наукова дипломатія» не є усталеним, і під ним часто можуть розуміти різні прояви взаємодії вчених та дипломатів: науку у дипломатії (науково-експертну підтримку прийняття рішень у міжнародних відносинах), дипломатію для науки (сприяння дипломатичними інструментами розвитку власної науки) та науку для дипломатії (налагодження міжнародних стосунків через прояви міжнародного наукового співробітництва).

Власне термін «наукова дипломатія» був уперше використаний у практиці міжнародних відносин порівняно нещодавно. Особливо приємно мені, як представникові Уряду України при Секретаріаті Договору про Антарктику, що одним з перших та унікальних прикладів перемоги наукової дипломатії загальносвітового масштабу є система міжнародних угод, укладених в рамках Договору про Антарктику. Договір про Антарктику 1959 року став першим міжнародним документом у системі нерозповсюдження, укладання якого повністю є заслугою вчених, а сам шостий континент об'єднав учених усіх країн світу – навіть тих, що знаходились по різні боки залізної завіси [2].

Наступні договори, що сформували міжнародну систему роззброєння, були менш успішними, викликали багато дискусій та постійно порушувалися. Лише Договір про Антарктику продемонстрував свою спроможність зберігати *status quo* протягом тривалого часу і при різних геополітичних умовах.

І хоча в Україні поняття «наукова дипломатія» ніколи не використовувалось системно як повноцінний інструмент зовнішніх зносин, Україна може похвалитися яскравими прикладами перемог саме дипломатів науки.

Так, 1996 року Надзвичайний та Повноважний Посол України у Сполученому Королівстві Сергій Комісаренко, який одночасно є відомим ученим, відіграв головну роль у передачі антарктичної станції Фарадей (зараз «Академік Вернадський») від Великої Британії Україні. Лише вчений міг оцінити необхідність для української науки унікальної наукової інфраструктури на унікальному континенті нашої планети. Завдяки цьому рішення Україна згодом змогла долучитись до когорти країни, які спільно визначають порядок денний світової політики на шостому континенті.

Ще одним прикладом визначальної ролі вчених у міжнародних відносинах є створення Українського науково-технологічного центру 1993 року [3].

Всім відомо, що 1996 року Україна приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 року у статусі без'ядерної держави. Потім був тривалий та непростий шлях ліквідації боєприпасів, стратегічної авіації, передачі до РФ бомбардувальників Ту-160 («Білий лебідь» за класифікацією НАТО), вирішення питань забезпечення безпеки. Однак задовго до цього ядерні держави розуміли, що, передусім, необхідно забезпечити альтернативною роботою вчених-оборонців, що саме вчені, а не зброя може бути основним фактором ризику.

Угода про створення Українського науково-технологічного центру 1993 року стала першим міжнародним договором у системі ядерного роззброєння України. Основною метою цього договору було фінансування наукових досліджень безпекового характеру у мирних цілях та забезпечення достойною заробітною платою вчених-оборонців, які отримали можливість використати свій талант та енергію для мирних цілей. Завдяки УНТЦ до наукового сектору України протягом років його існування було залучено близько 300 млн. доларів США, що співставно з нинішнім річним обсягом фінансування державою всієї науки в Україні.

Зазначена міжнародна організація і до сьогодні продовжує фінансувати наукові дослідження та підтримувати партнерські відносини між ученими з різних країн світу.

На нашу думку, секрет успіху вченого-дипломата у самій природі такої взаємодії. Передусім, це довіра до вченого як носія критичного мислення, стійкого до ідеологій, маніпуляцій та пропаганди. Дипломати є ангажованими представниками інтересів своєї країни. Для них основним завданням є забезпечення інтересів держави та утримання контролю над ситуацією якомога довше, використовуючи різні інструменти. Механізми наукової дипломатії зовсім інші: глобальні виклики не призводять до протиріч, суперечок чи боротьби, а, навпаки, об'єднують учених усього світу для їхнього вирішення. Первинними пріоритетами науковця-дипломата є підтримання і розвиток економічного та соціального благополуччя у світі, а забезпечення інтересу держави як правило не акцентується. Так, досить складно сьогодні уявити саміт глав дипломатичних відомств чи глав держав з метою вирішення проблем екологічного забруднення, пандемії коронавірусу чи, скажімо, забезпечення населення питною водою без участі вчених.

Одним з важливих проявів укріплення наукової дипломатії як елементу зовнішніх зносин наприкінці XX сторіччя стало посилення ролі самостійних міжнародних міжурядових наукових організацій, які стали полюсами тяжіння як для провідних світил науки, так і для політиків. Серед таких організацій необхідно назвати CERN, ITER, Euratom, що були створені як єдиний

можливий спосіб поєднання ресурсів та потенціалів заради вирішення глобальних науково-технологічних задач.

Не менш унікальним прикладом міжнародної взаємодії через інструменти наукової дипломатії є Європейський дослідницький простір, який став екосистемою взаємодії вчених та політиків з різних країн ЄС заради підвищення конкурентоспроможності ЄС загалом. Унікальність ERA полягає в дуалізмі мети його утворення, адже на шляху до спільної мети завжди виникають протиріччя, що потребують пошуку компромісу та необхідності узгодження внутрішніх інтересів країн навіть у сфері науки. Для вирішення цього складного завдання Європейською Комісією вибудовано цілу структуровану систему дорадчих і робочих органів, які опікуються питаннями формування спільної наукової стратегії та пріоритетів (ERAC), розвитку спільних дослідницьких інфраструктур (ESFRI), формуванням та імплементацією наукових програм і проєктів тощо. До складу таких органів входять номіновані державами з когорти вчених експерти, визначальним завданням яких є представлення та забезпечення інтересів власних країн через призму, зокрема, демонстрації активної позиції та важливого внеску кожної країни в інтересах досягнення спільного блага.

Саме остання умова є ключем до успіху, адже у світі наукової дипломатії ти вартуєш і маєш право голосу рівно на стільки, на скільки великим є твій внесок до вирішення спільних наукових викликів. Між іншим, в окремих випадках цей принцип навіть формалізовано у міжнародних договорах, зокрема у Договорі про Антарктику, яким визначено, що майбутнє право на видобуток корисних копалин Антарктиди прямо залежатиме від внеску країни до наукових досліджень та вивчення цього континенту.

Безумовно формувати світовий технологічний порядок денний та через інструменти наукової дипломатії досягати зовнішньополітичних цілей можуть, як правило, країни, що інвестують до свого сектору досліджень і розробок надвеликі ресурси. Прикро, але скільки б ресурсів Україна не намагалась вкладати до наукових досліджень у сфері фізики високих енергій, космічних досліджень чи, скажімо, квантових обчислень, та, на жаль, обсяги, необхідні для того, що вона стала впливовим актором на світовій мапі у цих сферах, знайти буде неможливо.

Разом з тим наукова дипломатія може прислужитись вирішенню конкретних зовнішньополітичних завдань регіонального значення – особливо з країнами-сусідами у сферах екології, прогнозування та ліквідації наслідків природних і техногенних катастроф, видобутку корисних копалин та раціонального використання морських природних ресурсів, у соціо-гуманітарній сфері. Наявність постійного та достатнього за обсягами фінансування білатеральних наукових проєктів за такою тематикою, особливо з країнами-сусідами, власне й може бути проявом наукової дипломатії налагодження добрих міжнародних стосунків, прогнозуванню та упередженню

виникнення ненаукових суперечок у відповідних сферах, пошуку спільних шляхів їхнього подолання. В будь-якому випадку наявність бекграунду наукового співробітництва у чутливих темах дозволяє реальній дипломатії мати не нульову точку початку політичного діалогу та історичну пам'ять, наприклад, щодо питання екологічного моніторингу дельти Дунаю або історико-культурного діалогу на Закарпатті чи Волині.

Історично повноваження щодо білатерального науково-технічного співробітництва України з іншими країнами покладено на Міністерство освіти і науки. Міністерством підтримується білатеральне співробітництво з понад 10-ма країнами у форматі фінансування спільних проєктів українських та іноземних учених, що на конкурсній основі відбираються офіційними двосторонніми державними комісіями. Попри перманентні проблеми з фінансуванням науки в країні МОН 2019 року змогло наростити кількість підтримуваних проєктів до 120, а 2020 року ця цифра могла б бути збільшена, якби не секвестр бюджету.

Детальніший аналіз тематики цих проєктів засвідчує, що Україна й надалі залишається цікава для міжнародного співробітництва за такими історично сильними в нашій країні напрямками як матеріалознавство, фізика та радіофізика. Все більше проєктів одержують спільну підтримку у сфері аграрних наук. Разом з тим у топіках практично відсутня тематика, що відображає спільні проблеми раціонального природокористування чи вивчення історико-культурної спадщини. З одного боку, це є очікуваним результатом, особливо беручи до уваги, що у міжнародному науковому співробітництві України незалежно від формату – чи то білатеральні проєкти, чи проєкти УНТЦ, чи НАТО в рамках програми «Наука заради миру» – домінуючою тематикою залишались фізика, радіофізика та матеріалознавство. З іншого боку, очевидним є недостатня увага до можливостей використання цього формату для цілей наукової підтримки вирішення спільних практичних проблем з країнами-сусідами, а також налагодження системного діалогу на рівні наукової дипломатії.

Наразі для успішного використання інструментів наукової дипломатії конче необхідно системно нарощувати фінансування державою науки, а також звернути більш практичну увагу на можливості наукової дипломатії та її інструменти у зовнішніх зносинах з країнами-сусідами.

**Дмитро Чеберкус,**  
кандидат економічних наук,  
керівник експертної групи з  
питань міжнародної політики та  
організаційно-методичного забезпечення  
директорату науки та інновацій  
Міністерства освіти і науки України,  
Представник Уряду України при

## Секретаріаті Договору про Антарктику

## Список використаних джерел:

1. Aron Raymond Claude Ferdinand. Paix et guerre entre les nations, Paris, Calmann-Lévy, 1962.
2. Офіційний вісник України від 15.04.2005 — 2005 р., № 13, стор. 593, стаття 695, код акта 13836/2000/
3. Офіційний вісник України від 05.02.2007 — 2007 р., № 6, стор. 234, стаття 238, код акта 38549/2007
4. Цыганков П.А. Глава 1. Понятие и критерии международных отношений // Теория международных отношений. — М.: Гардарики, 2003. — 590 с.